

ТЕМА ЖЕНСКОЙ СВОБОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИ НАЗМИ

Фараджова Айгун Али кызы

Резюме

В реалистической литературе Азербайджана XX века вопросы женской свободы были поставлены более ярко в соответствии с требованиями времени, появились десятки ценных произведений против женского рабства и платка. Ведущие поэты и мыслители того времени с особым мастерством написали ряд работ о женском освобождении и выдвинули эту проблему на первый план.

Среди этих мыслителей Али Назми стоит в первых рядах. Он написал влиятельные произведения о тяжелой, мучительной жизни азербайджанских женщин. Проблема женщин, воспитания матери в семье, влияние этого на общество проходит через творчество поэта этого периода как линия, решается в позитивном, прогрессивном ключе. С одной стороны, поэт разоблачает старомодных женщин, экстремально относящихся к женщинам, с другой - смеется над невежественными, пассивными женщинами, которые полагаются на колдовство, гадание, гадание, рискуя своей жизнью, верит в духовную провокацию и хочет разбудить их ото сна.

Rəyçi: dos. M.M.Əhmədov

Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatı kafedrasının 10 noyabr 2021-ci il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu.

Daxil olma tarixi 17 noyabr 2021-ci il

UOT:811.512.161

TÜRK YAZILI ABİDƏLƏRİ TÜRK DİLLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ ÖYRƏNƏN QİYMƏTLİ MƏNBƏ KİMİ

f.ü.f.d. Həsənova Aidə Ədib qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

eldarmeh1@gmail.com

Xülasə: Qədim türk yazılı abidələrinə türk xalqlarının yaşamış olduqları və hazırda da yaşadıkları geniş arealda rast gəlinir. Bu yazıların günümüzdə qədər gəlib çatan ən məşhur örnəkləri VII-VIII yüzilliklərə aiddir. Daşlar üzərində Göytürk (runik) əlifbası ilə yazılmış bu kitabələrin türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyəti vardır.

Açar sözlər: Göytürk, Orxon-Yenisey abidələri, türk dili, damğa, toponim, etnonim, zoonim, rütbə

Key words: Gekturks, Orkho-Yenisei monuments, Turkic language, printing, toponym, etnonym, zoonym, rank

Ключевые слова: Гектюрки, орхоно-енисейские памятники, тюркский язык, печать, топоним, этноним, зооним, ранг

Göytürk kitabələrində (Kültigin abidələrində) ilk dəfə olaraq “**türk milləti**” ifadəsi işlənmiş, türkün tarixi öncə bu daşlar üzərində yazılmışdır. (Şəkil 1.) Bu daş yazıları türk ədəbiyyatının ilk əsəri, ulu babasıdır, türk dilinin ilk yazılı qaynağıdır.

Orxon – Yenisey abidələri adı ilə adlandırılan bu kitabələr Göytürk abidələri kimi məşhurdur. Bu abidələrin yaranması türklərin tarix səhnəsinə çıxması, onların oyanışı və mədəni yüksəlişinin nəticəsidir.

Türk millətinin düşünən beyinlərindən olan Tonyukuk təəssüflə yazırdı: “Türk milləti öldü, qurtardı, yox oldu. Türk millətinin yerində dörd boy qalmadı. Məşədə, çöldə qalmış olanlar toplanıb 700 oldular. İki bölüyü atlı, bir bölüyü piyadə idi. Yeddi yüz nəfəri idarə edən beş nəfərin böyüyü şadi idi. Yardımçı mən oldum. Bilgə Tonyukuku qağanmı edəlim,

düşündüm. Tanrı bilik verdiyi üçün onu qağan etdim. çinlini, kitayı, oğuzu çox öldürdük. Yardımçısı mən idim”. (Şəkil 2.)

Bu ifadələr Tonyukukun milli öznüdərk hissini aşkara çıxarır. Buradan görürük ki, o, bilikli, zirək bir vəzir olmuş, ömrü boyu türk tayfalarının taleyini düşünmüş, onları birliyə çağırırmışdı. Eyni zamanda, kitabələrdə göstərilmişdi ki, düşməne qarşı birləşib üzərinə yürüyəlim. Hamısını yox *edəlim*. Türkü Kağanı (Xaqanı) belə demiş:” Mənim millətim ordadır. Türk boyu yenə qarşıqlıq içindədir. Oğuz yenə dardadır”. Dar gündə birləşmək türkün müqəddəs törəsidir. Onlar öz səadətini ancaq birlikdə axtarır, birliyi pozanlara qarşı barışmaz olurlar. Birliyi dirlik sayırdılar.

Orxon abidələri dedikdə nə başa düşülür? Türk adının, türk millətinin adının keçdiyi ilk türkcə mətn.. İlk türk tarixi.. Daşlar üzərinə yazılmış tarix.. Türk dövlət adamlarının millətə hesab verməsi, millətlə hesablaşması.. Dövlət və millətin qarşılıqlı vəzifələri.. Türk törüsünün, türk mədəniyyətinin böyük vəsiqəsi.. Türk ordu təşkilatının əsasları.. Türk qururunun ilahi yüksəkliyi.. Türk ictimai həyatının sənədləşmiş tablosu.. Türk yazılı ədəbiyyatının şah əsəri.. Türk millətçiliyinin təməl kitabı.. Bir qövmü bir millət edə biləcək əsər.. Türk dilinin əzəmətli qaynağı.. Türk yazı dilinin ilk, lakin xarüqələdə işlək örnəyi.. Türk yazı dilinin başlanğıcının qədimliyini təsdiq edən dəlil.. Türklüyün ən böyük iftixar vəsiləsi olan əsər. [3,14]

Cümlələrin bəzən uzun, bəzən qısa olması, mənaya qüvvət vermək üçün eyni sözün bir-birinə yaxın yerlərdə təkrarlanması, yəni təkrir sənətinin yaranması, bəzən əksinə olaraq, mənası bir-birinə yaxın olan sözlərin eyni cümlədə və ya bir-birinin ardınca gələn cümlələrdə işlənməsi bu abidəyə olduqca yüksək ədəbi dəyər verməkdədir. Türk millətinə müraciət edərkən nə qədər lirik və romantikdirsə, tarixi gerçəkliyi anlatmaqda o qədər realistdir. Bu yazılarda yalan, mübaligə, boş-boşuna öyünmə yoxdur. Türk millətinin bütün əxlaqı, bütün dəyərləri və qüsurları aydınca gözü çarpmaqdadır. [1,121]

Orxon abidələri yalnız siyasi və əskəri həyat tərzini ilə bağlı hərbi tarixi deyildir. Eyni zamanda Bilgə xaqanın öz bəylərinə və xalqına səsləndiyi, onları çinlilərin münaqişələrinə və ana yurdu tərk edib uzaq diyarlara getmələrinin doğuracağı fəlakətləri anlatmaq gücünə, gözəlliyinə malikdir. Bu baxımdan Orxon abidələrinin ən qədim və ən gözəl müraciət örnəyi olduğu söylənilə bilər. [8, 15]

Orxon-Yenisey abidələrinin aşkar edilməsi dünya mədəniyyəti tarixində böyük hadisədir. Bu mədəniyyət qədim ənənəyə dərin köklərlə, qırılmaz tellərlə bağlı olmuşdur. Qədim türk yazılı abidələri həm tarix, həm xalqın təfəkkür zənginliyi, söz sənəti, həm də müdrik, bilici, el atası olan kişilərin ağsaqqal öyüdü, gələcək nəsilləri birliyə çağırışıdır.

Orxon abidələrini vəsf edərkən, insan zehmində bu kimi ifadələr canlanır.

Hər hansı bir dilin müasir vəziyyətini, spesifik xüsusiyyətlərini elmi surətdə anlamaq üçün onun keçdiyi inkişaf mərhələlərinə nəzər salmaq və onu tədqiq etmək zəruridir. Bir dilin və ya dil qrupunun qədim yazılı abidələri o dillərin tarixi inkişaf proseslərini izləmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Müasir dildə özünü göstərən bir çox xüsusiyyətlər abidələrin köməyi ilə anlaşıla bilər. Türk dillərinin qədim yazılı abidələri bu baxımdan qiymətli mənbədir.

Orxon-Yenisey əlifbası qədim türk tayfalarının öz təfəkkürünün, yaradıcılığının məhsuludur. Buradakı hərfi işarələr qədim türklərin məişət əşyalarının, damğalarının adlarına uyğun gəlir. V.Tomsen qədim türk əlifbasında türklərin qohumluq əlaqələrini bildirən damğalar əsasında əmələ gələn yazı işarələrinin olduğunu göstərir.[6, 17]. (Şəkil 3.) Qeyd edək ki bu cür damğalar Azərbaycan mədəniyyətində də öz dərin izlər buraxmışdır. (Şəkil 4; 5; 6; 7; 8.)

Tarixin müəyyən çağında damğalar artıq yazı sistemlərinə nüfuz edir. Bunu Orxon əlifbasında da görmək mümkündür. Bu əlifbadakı 35 işarə-hərfdən 17-si türk damğaları əsasında yaranmışdır. (Şəkil 9.) Damğaların bir çoxunun qrafik variantlarına Orxon-Yenisey

kitabələrində əlifba işarələri kimi rast gəlinir. Bununla da ibtidai rəmzlər əsasında yaranmış əlifbaların ilkin variantlarının dəqiq xronoloji ardıcılığa əsasən yayılma areallarının öyrənilməsi tarixi və etnoqrafik araşdırmalarda pozitiv missiyaya çevrilməklə, əcdadların etnik mənşəyi, inancları, mədəni həyatı, məişəti, miqrasiyası, ən vacibi isə türk xalqlarının tarixi vətəni barədə əlavə məlumat mənbəyi kimi qiymətləndirilməlidir.

Göytürk əlifbasındakı hərflərin türk həyat tərzilə nə dərəcədə bağlı olduğu aydın şəkildə görünür. Qədim türk əlifbasında hər hərfin türkcə bir mənası var.

⌘ - Göytürk əlifbasında «b» samiti, damğa adı isə «eb», «ev»; **↓** - Talas mətnlərində «l» samiti, damğa adı «qarmaq»; **>** - yazılarda «o», «u» saitlərini ifadə edir, damğa adı «bucaq», «qapı» (*alaçıq və ya çadır qapısı*); **⌘** - kar «t» samitidir, damğa işarəsi kimi müxtəlif variantlarında, o cümlədən Qobustan, Gəmiqaya, Göyçə, Mərkəzi Asiya və Altaylardakı Saymalıtəş, Sülek, Tamqalıtəş qayaüstü təsvirlərində və Qafqaz Albaniyası damğa təsnifatında ilkin olaraq «qoç», «təka» anlamını vermişir; **⌘** - burunda tələffüz edilən «nq» səsi, damğa işarəsi kimi Mərkəzi Asiya, Şimali və Cənubi Qafqazda geniş yayılmışdır; **D** - Göytürk əlifbasında «y» samiti, damğa adı: «Ay», «yay»; **l** - kar «s» samiti, damğa adı «süngü», «qıpçaq» və s. (*adətən, «bir tayfa, nəsil» anlamını verir*).

Qədim türk əlifbasının kökü haqqında Q.D.Palivanovun mülahizələrinə əsasən Orxon yazılı abidələrində Çin heroqliflərinin təsirinə rast gəlmək mümkündür. Müəllif qədim türk əlifbasında müxtəlif əşyalara bənzəyən bir sıra yazı işarələrinin piktoqramlardan törədiyini göstərir.[6,17]

Türk run mətnləri piktoqramlardan ideoqramlara keçid prosesinin əlamətlərini reliktdə şəklində yaşadır.

↓ -ok ⌘ h ⌘ N ⌘ : ⌘ f ⌘ : ⌘ ⌘ > ⌘ : ⌘ ⌘ > ; D -ay D ⌘ h ⌘
 ⌘ (KTb 53)
 ⌘ -er ⌘ ⌘ ⌘ > ⌘ : ⌘ h ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ (KTb 13); ⌘ -at ⌘ ⌘ h ⌘ : ⌘ ⌘ ⌘
 > (KTb 44);
 ⌘ -eb ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ h : ⌘ ⌘ f ⌘ : ⌘ ⌘ (Ton.6)

↓ işarəsi (ok) fonetik tərkibini bildirdiyi üçün onun əvvəlində (o) saitinin işarəsinə

ehtiyac qalmır. **D** işarəsi (ay) fonetik tərkibinin işarəsi olduğundan ondan əvvəldə gəlməli

olan (a) səsinin işarəsi - **⌘** qrafemi mətndə işlənmişir. **⌘**, **⌘**, **⌘** işarələri (er, at, eb) fonetik tərkiblərini bildirdiyi üçün onların da əvvəlində (e, a) saitinin işarəsi işlənmişir.

Yuxarıdakı açıqlamalar “damğa” xüsusiyyəti daşıyan hərflərin türklərin gündəlik həyatında önəmli yer tutan əşyalarla bağlılığını göstərərək, məhz Göytürk əlifbasının türklər tərəfindən yaradıldığını sübut edir.

Tarixin keşməkeşlərindən, ilk növbədə böyük Avrasiya regionunda yazı qrafikaları arasında rəqabətdən keçən qədim türk əlifbası müəyyən dəyişikliklərə məruz qalsa da, əsrlər boyu əhəmiyyətini itirməmişdir. Yalnız türk xalqlarının islam və xristian dinlərini qəbul etməsindən sonra onun tətbiq dairəsi sürətlə daralmağa başlamışdır. Tarixi mənbələrə əsasən hətta ərəb əlifbasının yayılmasından sonra XI-XII əsrlərdə də Volqaboyunda yaşayan bulqarlar Göytürk əlifbasından istifadə etmişlər. XX əsrin əvvəllərində xakasların məskunlaşdığı bəzi bölgələrdə bu əlifba hələ də mövcudluğunu saxlamış, yalnız Sibirdə bolşevik hakimiyyəti qurulduqdan sonra qadağan edilmişdir. 1924-cü ildə isə xakaslar üçün kiril əlifbası əsasında 36 hərfdən ibarət yeni yazı qrafikası yaradılmışdır [4,78]. Təsədüfi

deyildir ki, Göytürk abidələrinin tanınmış tədqiqatçısı Əbülfəz Rəcəbli həmin əlifba işarələri ilə yazılmış mətnləri “bütün türkdilli xalqların daşlara həkk edilmiş tarixi sənədləri” adlandırmışdır: “ Bu abidələr qədim türk qəbilələrinin daşlar üzərində yazılmış tarixidir, xalqların, sərkərdələrin xalq qarşısında hesabatıdır, dövlətin və xalqın qarşısında duran vəzifələr haqqında türk elinin bəyannaməsidir, türk elinin, törüsünün (qanununun), yüksək şəkildə inkişaf etmiş türk mədəniyyətinin və türk hərbi sənətinin nümunəsidir, türk ictimai-fəlsəfi fikrinin və türk bədii ədəbiyyatının ilk səhifəsidir.” [5, 3].

Göytürk əlifbasında otuz samit hərf vardır. Bu hərflərin iyirmisi qalın və incə saitlərlə işlənərək dəyişildiyi halda, beşi bütün saitlərlə işlənir. Əlifbadakı samitlərdən beşi isə səsirləşməsi şəklində işlənir.

Əgər sözün ilk hecasında qalın sait varsa, həmin hecadakı samitin də qalın olması vacib şərtidir. **УБЫ** – “budun” sözündəki *u* saiti qalın olduğu üçün *b* samitinin də qalın variantının işlənməsi əsasdır. Sözün ilk hecasındakı saitin incə olması ondan sonra işlənən samitin də incə olmasına dəlalət edir. **НЕТ** – tigin

Beləliklə, sözün ilk hecasında qalın saitlər (a, ı, o, u) işlənərsə, həmin hecadakı samitlər də qalın, əgər incə saitlər (e, i, ö, ü) işlənərsə samitlər də incə variantlardan ibarət olur.

Bütün saıtlərlə işlənə bilən beş samit (ç, m, p, ş,z) isə sözlərin tərkibində eyni variantda işlənir. **↑ ʌ ɣ ɣ ʁ : ↑ ʌ ɣ ʁ ʁ**

Orxon-Yenisey abidələrində səsbirləşmələrini ifadə etmək üçün xüsusi qrafemlərkombinator birləşmə işarələri mövcuddur: ↓☺↓↑H: ↑M>J: ↓3Runik yazılı

abidələrdə işlənən səkkiz sait səs əlifbada dörd qrafik işarə ilə ifadə olunmuşdur. (e) qrafik işarəsi isə yalnız Yenisey abidələrində bir neçə sözün tərkibində işlənmişdir.

Göytürk yazılı abidələrinin fonetikasına dair bəzi xüsusiyyətlərə diqqət yetirək:

1.Sözün tərkibində qoşa və ya oxşar samitlər bir qrafik işarə ilə göstərilə bilər. ♪♫♪(balıqka), ꞑꞑ>D(Yolluğ)

2.Sözün tərkibində “ok, uk, ko, kü” səsini bildiren ↓ hərfi ilə > (o,u) saitləri yanaşı işləndikdə saitın uzun tələffüzü nəzərə çarpır. 1>↓(ko:p), ⚡>↓(ku:t), ⚡⚡↓(ko:ntukda)

3.Sözün ardıcıl gələn iki hecasında eyni sait səs işlənərsə bu səslərdən yalnız biri yazıda öz əksini tapır. 𐤎𐤍𐤏𐤍 (üçün), 𐤎𐤍𐤏𐤍𐤏𐤍 (kılıntım)

4. İncə saitlərlə işlənən **İ** (s) hərfinin bəzən **Ɔ** (ş) hərfi yerinə işləndiyi də abidələrdə öz əksini tapır. Və yaxud əksinə. **İ Ɔh Ɔİ** (İltəris), **ƆşD** (yaşar)

5.Qədim türk əlifbasındakı qrafik işarələr çoxvariantlıdır. Bu müxtəliflik o abidələrdə özünü göstərir ki, onlar fərqli ərazilərdə və fərqli zamanlarda yaranmış olsun. Abidədəki qrafik işarələrin bir qismi əks istiqamətli qrafemlərdən ibarətdir. **↑** (1, i)- **↓** (p)

6. Göytürk abidələrində cümlədəki sözləri bir-birindən ayırmaq və oxunuşu asanlaşdırmaq üçün ayırıcı işarə olan iki nöqtədən (:) istifadə olunmuşdur.

“mdtib : ngitGLuY : nigtib : NGq : eglib”

Qədim türk yazılı abidələrində sait səslərin qrafik ifadəsində məhdudiyyətlər özünü göstərir.

1) Bir sait qrafem iki səsi bildirir: J -a,e > -o,u I -ı,i N -ö,ü. 2) J (a) başqa sait qrafemlərdən fərqli olaraq əsasən söz əvvəlində və ortasında yazılır. $\text{I}^{\text{y}}\text{D}$: $\text{Y}^{\text{y}}\text{J}$: JY
 N Müəyyən hallarda bu qayda pozulur: $\text{H}^{\text{y}}\text{I}$ J

Tərkibi ancaq samitlərdən ibarət sözlərə təsadüf olunur.

Qədim və orta əsrlər türk yazılı abidələrinin yazılmış olduğu əlifbalar (runik və ərəb) arasında uyğun xüsusiyyətlər mövcuddur. Ərəb qrafikalı yazılarda sait fonemlərin tam qrafik ifadəsi olmadığı kimi qədim türk yazılı abidələrində də sait səslərin qrafik ifadəsində məhdudiyyətlər özünü göstərir.

1. Hər iki əlifbadakı hərflər sağdan sola istiqamətində yazılır.

2. Hər iki əlifbada böyük hərflər yoxdur, bütün hərflər bir-birinə nisbətdə vahid həndəsi ölçüyə malikdir.

3. Hər iki əlifbada bəzi hərflər birləşərək bir qrafik işarə kimi yazılan hərfbirləşmələri əmələ gətirir.

Göytürk abidələrinin leksikası leksik və semantik məzmununa görə beş əsas qrupa bölünür:

1. Antroponimlər (xüsusi insan adları); 2. Toponimlər (yer adları); 3. etnonimlər (tayfa, qəbilə və xalq adları); 4. Rütbə və vəzifə adları; 5. Ümumişlək sözlər [6,69-74]

Orxon-Yenisey abidələrindəki antroponimlər leksik –semantik cəhətdən aşağıdakı kimi qruplaşır:

1) Yalnız rütbə adları əsasında yaranan antroponimlər: Apa Tarkan, Boyla Bağa Tarkan, İnaç Çor

“Orxon-Yenisey abidələrində tuyqun, tarxan, tamğan, tarkan, bağa tarkan (apa tarkandan böyük rütbədir), apıt təki rütbə adlarına da rast gəlirik. Bütün bu rütbə və dərəcə adları qədim türk xaqanlığında inzibati və hərbi idarənin nə qədər yüksək dərəcədə inkişaf etdiyini göstərir.”

2) Antroponimik modellərdə rütbə adlarının digər vahidlərlə birlikdə işlənməsi: Bars kan, Bilgə kağan, İşbara Tamğan çor, Külük tutuk. 3) Dövlət və dövlətçiliklə bağlı antroponimlər: Eltəris (İltəris), Eltəbər. 4) Zoonimlər əsasında yaranan antroponimlər: Bars kan, Bars Urunu, 5) Etnonimlər əsasında yaranan antroponimlər: Tölis Bilgə, Oğuz Bilgə. 6) İgidlik, mübarizlik mənasını ifadə edən antroponimlər: Bögü kağan, Ərən Uluğ. 7) Aqillik, müdriklilik əsasında formalaşan antroponimlər: Kutluğ, Yoluğ Tigin. 8) Qiymətli metal adları əsasında yaranan antroponimlər: Altuntay Sanun, Altun Tamğan. [7,52]

Orxon abidələri tarixi-epik hekayətlər kimi bədii ünsürlərə malikdir. Öz dövrünün tarixi sənədidir. Bu abidələrin müəllifləri dildə hazırlanmış klişə-formullardan yerli-yerində istifadə etmişdir.

Yazılı abidələrdə fikri daha güclü, emosional ifadə etmək üçün omonim, sinonim və antonim sözlərdən istifadə edilmişdir: açsık tosık, tünlü künlü, için taşın, arıg, inili.

Orxon yazılarının dili frazeoloji birləşmələr baxımından zəngindir. Atı küsi yok bol (adı-sanı yox olmaq), ot sub kıl (odla su kimi bir-birinə düşmən etmək), uça bar (uçub getmək, ölmək), kızıl kanın tökül, kara terin yügürt (çalışmaq). Bu kimi frazeoloji birləşmələr abidənin dilinin təsir gücünü daha da artırır.

Qədim türk yazılı abidələrində bəzi ifadə-formullara təkrar – təkrar rast gəlinir ki, həmin təkrarlar mətnin epik-bədii gücünü, poetik qüdrətini artırır. Edqüti esid, katıgdı tınla; sabı süçiq, ağısı yımşaq; çığan budunıg bay kılıtm, az budunıg üküş kılıtm. [2, 77]

Orxon abidələrində Bilgə xaqanın türk xalqına atalar sözü vasitəsilə ünvanladığı bir fikrə diqqət yetirək. “Türk bodun tokurkak sen; açsık tosık ömez sen, bir todsar açsık, ömez. Bu ifadə türk xalqına qarşı yönəlmiş bir xəbərdarlıqdır. Türk ölkəsinin əzəli düşmənləri olan cinlilərə qarşı türk xalqının necə bir mövqedə dayandığı bu ifadədə öz əksini tapır.

Türk dillərinin poetik baxımdan yetkin inkişaf səviyyəsini, poetik üslubun zəngin bədii ifadə vasitələrinin sistemini, ritm və intonasiya bütövlüyünü, rəngarəngliyini öyrənməkdə Orxon-Yenisey abidələri qiymətli mənbədir.

Ədəbiyyat

1. Atsız Nihal. Türk Edebiyatı Tarihi, “İrfan” Yayınevi, İstanbul 1997.
2. Cəfərov N. Türk dünyası: Xaos və kosmos. Bakı, 1998.

- 3.Ergen Muharrem. Orhun abideleri, Boğaziçi yayınları, İstanbul 2005.
- 4.Qurbanov A. Damğalar, rəmzlər, mənimləmələr. Bakı, 2013.
- 5.Rəcəbli Ə.,Məmmədov Y.Orxon –Yenisey abidələri. Bakı, 1993
- 6.Şükürlü Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, 1993.
- 7.Tanrıverdi Ə.Qədim türk mənbələrində yaşayan şəxs adları. Bakı, 2009
- 8.Tekin Talat. Orhon Yazıtları, Yıldız -Dil ve Edebiyat, İstanbul 2003.
- 9.<https://www.bilgicik.com/yazi/orhun-gokturk-abideleri>
- 10.<https://az.wikipedia.org>
- 11.<https://www.google.com>

TURKIC WRITTEN MONUMENTS AS A VALUABLE SOURCE FOR STUDYING THE PECULIARITIES OF TURKIC LANGUAGES

*Ph.D. in philology, Hasanova Aida Adib
Summary*

In order to understand from a scientific point of view the current state and features of any language, it is necessary to look at the stages of its development and study them. Ancient written monuments of a language or language group are of great importance in terms of tracking the historical development of these languages. Many features of the modern language can be understood using monuments. A valuable source in this regard is the ancient written monuments of the Turkic languages.

Named after the Orkho-Yenisei monuments, these inscriptions are known as monuments to the Gekturki. The creation of these monuments is the result of the appearance of the Turks in the historical arena, their awakening and cultural rise.

ТЮРКСКИЕ ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ КАК ЦЕННЫЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ

*Д.ф. по ф.Гасанова Аида Адиб кызы
Резюме*

Чтобы с научной точки зрения понять современное состояние и особенности любого языка, необходимо посмотреть на этапы его развития и изучить их. Древние письменные памятники того или иного языка или языковой группы имеют большое значение с точки зрения отслеживания исторического развития этих языков. Многие особенности современного языка можно понять с помощью памятников. Ценным источником в этом отношении являются древние письменные памятники тюркских языков.

Названные в честь орхоно-енисейских памятников, эти надписи известны как памятники Гектюркам. Создание этих памятников - это результат появления турок на исторической арене, их пробуждения и культурного подъема.

Şəkil 1. Kültigin abidəsi. Şəkil 2. Tonyukuk abidəsi.
(<https://az.wikipedia.org/>) (<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com>)

Boğaz döl	Qazaxıstan Türk- Kazaxıstan	Qazaxıstan Türk- Kazaxıstan	Kazaxıstan Türk- Kazaxıstan	Kazaxıstan Türk- Kazaxıstan	Kazaxıstan Türk- Kazaxıstan
KAYI	121	121	121	121	121
BAYAT	↑	↑	↑	↑	↑
ALKA- EVLİ	U	U	U	U	U
KARA- EVLİ	T	T	T	T	T

**Moğolstandaki
Geyikli Taşlar
Üzerinde Alkaevli ve
Bayat Boyu Tamgası**

Şəkil 3. Türk yazılı abidələrində təsvir olunmuş damğalar

WE
BAYUNDUR boyu

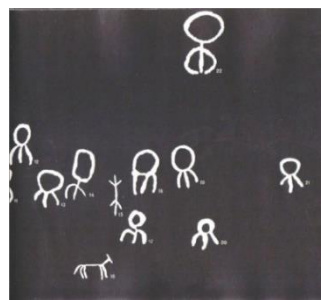
↑↑↑
BAYAT boyu damğası

Şəkil 4. Bayandur boyunun damğası

Şəkil 5. Bayat boyunun damğası

Eymür (Aynım) boyu damğası

Şəkil 6. Eymür boyunun damğası

Şəkil 7. Qobustanda rast gəlinən qədim türk damğaları

Harf	Kalın	İnce	Harf	Kalın	İnce	Çift seslilər
A	örnek	örnek	N	örnek	örnek	anç
B	ab	eb	OU	an	en	ang
Ç	aç	eç	ÖÜ			ant
D	ad	ed	P	ap	ep	any
E			R	ar	er	alt
G	ag	eg	S	as	es	ik
I			Ş	aş	eş	o/uk
İ			T	at	et	ö/ük
K	ak	ek	Y	ay	ey	
L	al	el	Z	az	ez	
M	am	em				

Şəkil 8. Azərbaycan xalçalarında damğa-naxış təsvirləri

Şəkil 9. Türkcə Damğa Əlifbası (<https://www.google.com>)

Rəyçi: prof.Yadigar Əliyev

Azərbaycan dili kafedrasının 16 noyabr 2021-ci il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 25 noyabr 2021-ci il

UOT :811.133.1.

MATIERES POTERIE

Hüseynova Günel Mayıl qızı

Gəncə Dövlət Universite

Taryel.futboll@mail.ru

Xülasə: Le terme poterie désigne des vases et récipients à usage essentiellement domestique ou culinaire réalisés en terre cuite poreuse qui peuvent demeurer bruts ou recevoir un revêtement glacuré. Par métonymie, le terme poterie désigne également la technique de production et l'atelier du potier. Il est employé souvent à tort comme synonyme du terme plus large de céramique, qui inclut toutes les formes de terre cuite: objets architecturaux (tuiles, carreaux, etc.), lampes, figurines ainsi que des objets divers (pipes, tuyaux...).

La céramique fait son apparition dans l'hexagone au néolithique il y a 6 à 7 000 ans avant J.C. Son invention dans le croissant fertile est sans doute fortement lié au développement de l'agriculture. Pour faire face aux besoins de stockage ou de cuisson des céréales et autres aliments, la poterie s'averra tout à fait adaptée puisque aujourd'hui encore elle reste utilisée quotidiennement par une grande partie de la population mondiale.